

igyekszik bemutatni a táborszernagy személyiségét. (Egyetlen esetben érzi úgy az olvasó, hogy a szerző túl megszűre megy: amikor Potiorek egyéniségében a narcizmusra jellemző jegyeket vél felfedezni, ám ennek kimondását is az olvasóra bizza.)

A monográfia természetesen a teljes életpályát feldolgozza, ám érthető módon azokkal az eseményekkel foglalkozik a legrészletesebben, amelyek a táborszernagy pályafutásának alakulásában a legdöntőbb fontosságúak voltak, nevezetesen: a szarajevói merénnyel, valamint az 1914. évi, Szerbia elleni hadjáratral. Ezek a fejezetek, gazdag ismeretanyaguk révén, szinte önállóan használható feldolgozásoknak is tekinthetők. Érdemes felhívni még a figyelmet annak a — felmentéssel vég-

ződött — vizsgálatnak az ismertetésére, amelyet a háború befejezése után folytattak a táborszernagy által a szerb hadjárat folyamán elkövetett állítólagos mulasztások ügyében.

Végezetül — a megérdemelt elismerés mellett — álljon itt két kritikai megjegyzés is. Olvasóként szívesen láttam volna több, jobban kiválógatott és gondosabban elhelyezett fényképet a kötetben, ez az egyik. A másik: a nyilván elegánsnak szánt, csillogóan fényes lapok helyett valamilyen kevésbé szemrontó, matt papíros a célnak talán jobban megfelelt volna. Ezzel együtt az a véleményem, hogy a kötet sikerre számíthatna a hazai olvasókörzök körében is.

Pollman Ferenc

HANS SCHAFFRENEK—ROBERT STREIBEL (SZERK.)

22. JUNI 1941

Der Überfall auf die Sowjetunion

(Picus Verlag, Wien, 1991. 208 o)

1991 májusában jelentősebb hullámvérés nélkül tudományos ülésen vitázták meg osztrák, német és akkor még szovjet tudósok Bécsben az Institut für Wissenschaft és a Volkshochschule Brigittenau rendezésében az ötven évvel korábbi, Európa sorsa szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyult eseményt. Akkoriban a közvélemény sokkal inkább már az éppen megvitatott esemény következményei által meghatározottan megszületett világrend végső agóniájával volt elfoglalva. Holott érdemes lett volna figyelni a tudós gyülekezet eszmecesteréjére is, hiszen számos új megközelítéssel számos új megfontolás hangzott el. Most az érdeklődő pótolhatja az egy esztendővel korábban elmulasztottakat, önálló kötetben olvashatja az alig két évet élt Hitler—Sztálin-paktum ellenére kirobbant világnézeti és megsemmisítő háború kezdetét jelentő eseménnyel, a Harmadik Birodalomnak a Szovjetunió elleni támadásával kapcsolatosan el-

hangzottakat. Magyar szempontból is tanulságos a támadás hátterével és előfeltételeivel foglalkozó tanulmányok kézbevétele.

Manfred Messerschmidt a vezérlés és vezénylés oldaláról közelíti meg az eseményt. Tanulmányában bemutatja a támadást elrendelő és követő parancsokat. Ezeket elemzése során a nemzetközi joggal ellentétesnek és egyértelműen bűnösnek minősíti. Ezt követően azzal foglalkozik, miként vált a Wehrmacht e parancsok gépies végrehajtójává. Befejezésül arra a következtetésre jut, hogy ez nemcsak a nemzetiszocialista ideológia gondolkodás nélküli elfogadásából és végrehajtásából fakadt, hanem korábról továbbélt katonai, bölcséleti és jogi nézetek által is meghatározott magatartásforma volt.

Gerd R. Ueberschärs tanulmánya Hitler támadást elrendelő döntését teszi vizsgálat tárgyává. Elemzésével azt

bizonyítja, hogy a nemzetiszocialista vezér nem katonai megfontolásból, stratégiai elemzéseket követően döntött, hanem csupán elérkezettnek látta az időt a faji ideológiája által meghatározott és már a „Mein Kampf”-ban megfogalmazott „keleti program” megvalósításának megkezdésére. Eközben hangsúlyozza a szerző, hogy a Sztálinnal kötött korábbi paktumot Hitler kezdettől kényszerűségből vállalt megoldásként, átmenetileg célszerű szövetségnek tekintette, ám „életér”-elméletének megvalósításáról akkor sem mondott le, hanem csupán elnapolta azt.

Wolfram W. Wette referátumában először azt vizsgálja, előzetesen miként leplezte el, illetve utólagosan mivel igazolta Goebbels propagandaminisztériuma a Szovjetunió elleni nemzetiszocialista német támadást. Ezt követően szól a Harmadik Birodalomban a támadás-kor uralkodott közhangulatról. Végül kitér arra is, milyen szerepet játszott a közvélemény manipulálásában „a zsidó-bolsevista-plutokrata összeesküvésről” szóló, más alkalmakkor és más összefüggésben is többször felhasznált tézis a Szovjetunió elleni támadás idején.

Szergej Szlucs azzal az eddig axiómaként használt állítással száll vitába tanulmányában, mintha a Szovjetunió az ellene indított náci német támadás következményeként kibontakozó védelmi harcokkal lépett volna be a második világháborúba. Elemzésében kimutatja, hogy valójában a Hitler—Sztálin-paktum következményeként bekövetkezett 1939. szeptember 17-i Lengyelország elleni szovjet támadás jelentette a bolsevik hatalomnak a második világháborúba való bekapcsolódását, hiszen nem maradt semleges, hanem — bár a Harmadik Birodalom oldalán — e naptól hadiállapotban volt, és 1941-ben csupán — a szerző által hangsúlyozottan nemzetközijog-ellenesnek és bűnös jellegűnek tekintett nemzetiszocialista német támadás következményeként — átkerült a hadviselők másik oldalára.

Vlagyimir K. Volkov a szovjet diplomáciának a Balkánon kezdeményezett náci német befolyásteremtéssel szembeni magatartását vizsgálja dolgozatában, és részletesen elemzi, mi-

lyen ingadozó és ellentmondásos volt ez a bolsevik politika bizonytalansága miatt.

Detlef Vogel tanulmánya elsődlegesen azt a kérdést tárgyalja, hogy a Jugoszlávia és Görögország elleni nemzetiszocialista támadás okozta-e a Szovjetunió elleni háború elhúzódását. Elemzése szerint nem ez történt, hanem egyrészt az ellenségnek a faji megközelítésből fakadó lebecsülése, másrészt a korábbi villámháborús diadalmok miatti elbizakodottság, végül, harmadjára, a Balkánon szerzett tapasztalatok hasznosításának mellőzése okozta a keleti arcvonalon indított támadásnak a tervezett időt jóval meghaladó lefolyását.

Walter Manoschek Jugoszlávia náci német lerohanásának egy eddig kevésbé vizsgált momentumát, a szerbiai zsidó és cigány lakosságnak a partizánellenes harc ürügye alatti tömeges likvidálását állítja elemzése középpontjába. Ennek során hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió elleni háborútól eltérően e területen nem az SS és az SD végezte a tömeggyilkosságot, hanem a Wehrmacht — többek között ausztriai kiállítású — alakulatai.

Mihail Szemirjaga az NKVD által Katynban és másutt fogságba esett lengyel tiszték ezreinek végrehajtott tömeggyilkosságot mutatja be, végleg visszautasítva a korábbi szovjet hadtörténetírás részéről tanusított felelősségáthárítást. A legújabb kutatások tükrében teljes valóságában ábrázolja az elkövetett borzalmakat.

Roff Wörsdörfer egy kevésbé ismert, hasonló eseménysorozatot állít vizsgálata középpontjába, mégpedig az 1943. szeptemberi olasz kapitulációt követően német hadifogságba esett olasz katonák lembergi tömeges likvidálását.

Dieter Müller a náci-német megszállás alá került szovjet területeken alkalmazott gazdaságpolitika intézkedéseit elemzi tanulmányában, miközben Herbert Backe élelmezési minisztériumbeli államtitkár valójában gyarmatosítási célzatú nézeteit állítja a középpontba.

Patrik von der Mühlen a náci-német nemzetiségi politikával foglalkozik re-

ferátumában, mégpedig a korábban szovjet uralom alatt állt keleti népekkel kapcsolatosan. Vizsgálódásán két szál húzódik végig, egyrészt bemutatja, hogy mennyire eltérő nézeteket igyekezett érvényesíteni a keleti minisztérium, a külügyminisztérium, a Wehrmacht és az SS, másrészt elemzi, hogy a kollaborálásra hajlandó, vagy kényszerített türkmének, azerik, örmények, grúzok és más kaukázusi népek elsődlegesen saját nemzeti céljaik megvalósítását tekintették, és így a náci-német hatóságokkal való együttműködésüket nem minden esetben sikerült a Harmadik Birodalom céljainak szolgálatába állítani.

Wigbert Benz a kötet zárótanulmá-

nyában a „Barbarossa-tervvel” kapcsolatosan a Vatikán és a német katolikus püspökök magatartását elemzi; az előbbiét egyértelműen „németbarátnak” minősíti, míg az utóbbiét a Szovjetunió elleni háború „lelkes támogatójaként” jellemzi.

A felvillantott néhány gondolat is arra ösztönöz, hogy a korszak magyar hadtörténész kutatói a számos új nézettel megismerkedjenek, az újonnan feltárt forrásokat kutatásaikba bevonják, az e kötetben kifejtetteket továbbgondolják, az elfogadható elemzéseket munkásságukba beépítsék, a vitathatókkal szemben pedig állást foglaljanak.

Zachar József

KÁLLAY MIKLÓS

MAGYARORSZÁG MINISZTERELNÖKE VOLTAM

1942—1944

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991. 320. o.)

Az 1954-ben angolul közzétett memoárt — műfaját a szerző személyes számadásként jegyezte — Magyarországon csak a legszűkebb szakmai körök ismerték. Ha valaki itthon akarta olvasni, a nagy könyvtárak „zárt osztályain” találhatta csak.

Az Európa Könyvkiadó missziót teljesítő Extra Hungariam sorozatában most viszont a legszélesebb magyar olvasóközönség elé került. Azt persze föl-tételezhetjük, hogy az ötvenes évek közepének Magyarországon minden bizonnyal többen olvasták volna a magyar emlékirat-irodalom legmivesebb alkotásai közé sorolható Kállay-művet. És nem csupán politikai okokból.

Kállay Miklós memoárja egyszerre idéz golgotát és pokolraszállást. Mindkettőt jelentett, amit a szerző így summázott: „... mily küzdelmesen próbált egy kis ország kiszabadulni a nemzeti-szocializmus és a bolsevizmus kettősen halálos szorításából;... próbálta megőrizni erkölcsi tartását és ember-ségét; s megmenteni egymillió ember

életét, akiket pusztulásra ítélték a ná-cik.”

A szerző kettős boncolásra vállalkozott: magát élve boncolta, azokat a helyzeteket pedig, amelyekben még cselekedhetett, már elmúltként.

Segítségül csak emlékezetét hívhatta Capriban Castelgandolfban, majd az Egyesült Államokban; kormányzati iratok nem álltak rendelkezésére. Ez persze szubjektívabbá teszi az egyébként is szubjektív műfajt, az emlékiratot, de végső summázatában mégis több előnyt, mint hátrányt kínál.

A kutatás persze több helyen „túl-szaladt” az első kiadás óta az emlékiraton.

Bár a miniszterelnök megfogalmazását a legmodernebb történeti monográfia is elfogadhatja az ország háborúba sodródásának motívumairól 1941-ben, a döntésben résztvevők erőarányairól, politikai esztétikájáról adott leírása ma már túlhaladott. Ide sorolható az is, amikor a háborús évek Romániájáról